

Nesvrstanih u Havani u jesen 1979. godine, kao i Sovjetskom upadu u Avganistan nekoliko meseci kasnije. U ovom periodu, Tita je već zahvatila bolest, pa nije više učestvovao u aktivnoj politici.

Lazić ističe da je američka politika prema Jugoslavija u ovom periodu pokazala „zadivljujuće strpljenje“ u ostvarenju dugoročnog cilja da se Jugoslavija očuva kao nezavisna i stabilna država. Iako ovaj deo Evrope nije bio u primarnom fokusu američke spoljne politike, svako narušavanje balansa, a to je moglo da bude eventualnom sovjetskom intervencijom u Jugoslaviji po modelu drugih socijalističkih država koje bi povremeno iskakale iz nametnutog kursa iz Moskve, moglo je da šteti američkim interesima. Bilo je i glasova među diplomatama iz Stejt Departmenta – koji su imali procenu da bi narušavanje jugoslovenske pozicije moglo da dovede do konfrontacije Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza, pa čak i do Trećeg svetskog rata. Međutim, kako Lazić ukazuje, jugoslovenska pozicija jeste osiguravala stabilnost južnog krila NATO-a u Evropi, ali je proizvodila probleme širom sveta. A to smo mogli i da vidimo prateći Lazićev tekst, odnosno oscilacije u jugoslovenskoj spoljnoj politici. Ipak, američki predsednici Nikson i Ford i njihove administracije su pristajale na ovakav jugoslovenski status, vagajući da je jugoslovenska neutralnost u Evropi primarnija od problema („distruptions“) koje je ona svojom politikom činila, drugde, po svetu.

Na kraju same studije, Lazić je postavio ključno pitanje: Da li je Jugoslavija bila važna? Da li je u spoljno-političkom kontekstu značila? On ističe da jugoslovenski izvori i savremenici („inflatorno“) ističu Titovu i jugoslovensku ulogu i uticaj u globalnim odnosima. Lazić ističe da je analizom svih raspoloživih izvora moguće zaključiti (bokserskim rečnikom) da je „Jugoslavija bila dobar primer male zemlje koja je udarala preko svoje težine.“ Šta više, ona je često uplitala svoje prste u mnoga od aktuelnih žarišta po svetu. Međutim, krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih, jugoslovenski uticaj postepeno slabi u pojedinim državama u kojima je ranije bio veoma jak (Egipat, Etiopija, Angola), a osim toga beogradska diplomatija nije uspevala da se snađe u raspadu struktura uspostavljenih u toku Hladnog rata. Lazić je specifičnu jugoslovensku diplomatsku poziciju demonstrirao kroz analizu njenih stavova prema Detantu između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza. Ovo je svakako specifičan ugao posmatranja kojim je potvrdio svoje generalne stavove o Titovoj – jugosloven-

skoj spoljnoj politici u periodu od 1968. do 1980. godine.

Studija „Unmaking Detante“ kolege Milorada Lazića je značajan uvid u spoljnu politiku Titove Jugoslavije u vremenu poznijeg Hladnog rata. Napisana čitko i jasno, sa dobrim vođenjem priče o diplomatskim odnosima, koji inače, znaju da budu zamorni, Lazićeva studija se kandiduje da postane nezaobilazna za razumevanje jugoslovenske uloge u Hladnom ratu i njene diplomatije. Pisana na bazi iscrpnih istraživanja, i u maniru savremene američke historiografske škole, monografija kolege Lazića je za svaku preporuku, pa i za eventualni prevod na srpski jezik. Njeni dometi svakako će proći sud ovdašnje javnosti i biti uvršteni u opšte saznanje o Titovoj Jugoslaviji i njenim spoljnopolitičkim kretanjima. Ona daje i mogućnost za povremene analogije sa današnjom diplomatijom Srbije, što je svakako čini veoma aktuelnom. Konačno, zahvaljujemo se kolegi Bojanu Ristiću koji nam je skrenuo pažnju na ovu vrednu studiju, s obzirom na to da ni ona, ni njen autor nisu – bar do sada – bili poznati u našoj naučnoj javnosti.

Bojan Dimitrijević

Драгомир Бонџић, РУСКИ ЕМИГРАНТИ ПРОФЕСОРИ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА, Београд, Архипелаг, Институт за савремену историју, 2023, 500.

Pojava ruske emigracije u Srbiji u poslednje dve godine izaziva podsećanja na talas koji je u jugoslovensku državu prispeo pre jednog veka, u periodu posle Oktobarske revolucije. Tada su ovde prispeli mnogi koji za sebe nisu videli mesta u novoj sovjetskoj državi, a među njima i veliki broj intelektualaca, profesora i naučnika, od kojih su neki zaposlenje našli na Univerzitetu u Beogradu. Upravo ovaj deo ruske emigracije predstavlja temu nove knjige naučnog savetnika Instituta za savremenu istoriju dr Dragomira Bondžića, dugogodišnjeg proučavaoca istorije Univerziteta u Beogradu.

Knjiga *Ruski emigranti profesori Beogradskeg univerziteta* zasnovana je na građi više arhiva u Srbiji i Sloveniji, zatim na brojnoj memoarskoj i drugoj objavljenoj građi, periodici i literaturi. Podeljena je na dva osnovna dela. Prvi predstavlja studiju o pojavi, životu, radu i nestanku ruskih profesora na Univerzitetu u Beogradu, dok je drugi formiran kao biografski leksikon. U prvom delu knjige (*Ruski emigranti kao profesori univerziteta*), Bondžić je najpre

ukratko izložio istoriju Univerziteta u Beogradu od osnivanja Velike škole do 1918. godine. Zatim je poseban odeljak posvetio dolasku ruskih emigranata u Kraljevinu SHS. Kako navodi, u ukupno pet talasa emigracije 42.500 osoba je prispelo u jugoslovensku državu, od čega oko tri četvrtine sa srednjim i visokim obrazovanjem. Već 1919. na Univerzitetu u Beogradu počeo je da predaje prvi ruski nastavnik, da bi se njihov broj povećao 1920. Univerzitet je bio veoma zainteresovan za prijem u službu ovih profesora zbog izrazitog nedostatka kadra. Kako naglašava Bondžić, mnogi od njih su zato predavali po nekoliko predmeta, a neki su radili i u više ustanova.

U pogledu brojnosti i strukture ruskih predavača po fakultetima, njihov broj je varirao, za šta Bondžić navodi nekoliko razloga. Određeni predavači su iz različitih razloga (materijalnih, naučnih, ličnih) veoma kratko ostajali u Beogradu i prelazili su u druge univerzitetske centre ili ruske školske ili naučne ustanove u Jugoslaviji, ili su odlazili u inostranstvo. Dalje, činjenica je da su određene discipline (posebno društvene) već imale dugu tradiciju i da je za njih postojala izgrađena kadrovska osnova. Na Filozofskom fakultetu u Beogradu je predavalo njih 14 (treba imati u vidu da su Prirodno-matematički i Filološki fakulteti iz njega izdvojeni tek posle Drugog svetskog rata), na Pravnom fakultetu u Beogradu 7, na Tehničkom fakultetu 22, na Pravoslavno-bogoslovskom 6, na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu 12, na Medicinskom fakultetu 3, na Filozofskom fakultetu u Skoplju 6 i na Pravnom fakultetu u Subotici 1. Na Veterinarskom fakultetu, osnovanom 1936, i na Poljoprivredno-šumarskom fakultetu u Sarajevu (osnovan 1940, nije proradio do Aprilskog rata) nije bilo ruskih nastavnika. Bondžić je tako došao do brojke od 74 ruska profesora na Univerzitetu u Beogradu u periodu između svetskih ratova, uz još 54 asistenta. Ipak, Bondžić pokazuje i da nisu svi bili angažovani u isto vreme i da je njihov broj na nivou školske godine fluktuirao između 33 školske 1940/1941. i 42 školske 1921/1922. godine. Neki od emigrantskih nastavnika su nastavili sa radom i posle Drugog svetskog rata, a još 13 je tek u tom periodu započelo svoje naučne karijere, budući da su u vreme odlaska iz Rusije bili deca ili omladina. Tako dolazimo do ukupno 87 nastavnika i 84 asistenta izbeglih iz Rusije, koji su predavali na Univerzitetu u Beogradu od 1919. do 1980. godine, kada su poslednji penzionisani.

Posebno poglavlje u prvom delu Bondžić je posvetio položaju ruskih profesora u Kraljevini Jugoslaviji. Najpre je prikazao pitanje njihovog formalnog statusa. Za početak, mnogi od njih su

prispeli bez ličnih dokumenata, zbog čega im je niz organa izdavao različita dokumenta na osnovu kojih su sticali pravo na boravak i rad u Beogradu. Ipak, pošto se radilo o stranim državljanima, jugoslovenski propisi im nisu dozvoljavali trajno zaposlenje, te su primani na univerzitet kao kontraktualni profesori, odnosno po ugovoru oročenom na tri godine. Kao značajan trenutak za status ruskih profesora istaknuta je 1928. godina, kada je donet Zakon o državljanstvu Kraljevine SHS. Mnogi od njih su iskoristili priliku da dobiju novo državljanstvo, a zatim postali stalno zaposleni predavači, ali je bilo i onih koji se nisu odlučili na takav korak. Po pitanju materijalnog statusa, Bondžić navodi da su iskustva bila različita. Mnogi su živeli prilično skromno, budući da im plata sa dodacima nije bila naročito visoka. Pojedince je nerešen materijalni položaj naveo da se odsele iz Beograda, pa i iz Kraljevine SHS. S druge strane, bilo je i onih koji su došli iz Rusije sa znatnijim materijalnim sredstvima ili su radili i privatno. U novoj sredini su uglavnom naišli na dobar prijem, a i sami su nastojali da se prilagode, mada su kako navodi Bondžić, ostajali strazrni između izbeglištva i verovanja u povratak u Rusiju.

U pogledu naučnog doprinosa, Rusi su između svetskih ratova bili šefovi čak 24 katedre na osam fakulteta. Napisali su veliki broj univerzitetskih udžbenika, od kojih se neki i danas koriste (dovoljno je pomenuti *Istoriju Vizantije* Georgija Ostrogorskog), bili članovi jugoslovenskih i inostranih učenih društava. Ipak, Bondžić naglašava da se ponekad preteruje u davanju značaja naučnom radu ruskih profesora u Beogradu, pošto se mogu čuti i tvrdnje da je čitava srpska nauka u prvom delu 20. veka formirana naporima ruskih emigranata. Ovakve tvrdnje ne mogu biti tačne, budući da se srpska inteligencija formirala pretežno pod zapadnim uticajem, a i zato što su mnoge naučne discipline već dostigle solidan nivo razvoja u Srbiji i pre 1918. godine. Konačno, u međuratnom periodu je postojao veoma aktivan kulturni i društveni život ruskih naučnika u Beogradu i šire. Osnovan je niz ustanova kao što su Društvo ruskih naučnika, Rusko arheološko društvo, Ruski naučni institut i druga, 1933. je podignut Ruski dom cara Nikolaja II, pokretane su naučne publikacije, osnivane organizacije za potporu ruskih đaka i studenata. Politički, među starijom generacijom je bilo najviše monarhista, dok su predstavnici mlađe generacije, koja je stasavala u izbeglištvu, prihvatili znatno širi dijapazon ideologija, od krajnje levih do krajnje desnih. Konačno, već u ovo vreme je počeo proces prirodnog nestanka jednog dela najstarijih ruskih profesora iz bioloških razloga.

Drugi svetski rat doneo je velike nevolje ruskoj akademskoj zajednici u Beogradu. Pojedini profesori su kao oficiri jugoslovenske vojske zarobljeni. Emigranti koji su ostali u Jugoslaviji su se podelili na pristalice saradnje sa Nalcima protiv boljševeka (većina) i one koji su smatrali da je borba protiv stranog neprijatelja bitnija od njihovih antisovjetskih osećanja. Mali broj njih je aktivno učestvovao u pokretima otpora, dok su mnogi, pretežno vođeni materijalnim razlozima, ali i antikomunizmom, stupili u neki oblik kolaboracije. Pojedini ruski profesori su hapšeni, dok su mnogi u okviru reorganizacije univerziteta koju je sprovodila vlada Milana Nedića bili predviđeni za otpuštanje, mada im je uglavnom omogućeno da zadrže svoj položaj. Neki su se angažovali i u organizacijama formiranim pod okupacijom.

Posle Drugog svetskog rata, broj ruskih profesora na Univerzitetu u Beogradu je značajno opao. Njih deset je odlukom Suda časti udaljeno sa univerziteta, mada su već otišli iz Beograda, ne želeći da dočekaju Crvenu armiju. Još sedam je tokom rata preminulo prirodno. Preostali su se suočili sa više izazova. Mnogi su privođeni na ispitivanje od strane sovjetskih i jugoslovenskih vojnih i obaveštajnih organa. Godine 1946. im je ponuđeno sovjetsko državljanstvo i povratak u otadžbinu, što su pojedini profesori i iskoristili. Pojedinci su penzionisani, a zatim vraćeni u službu kao prekopotrebnii. Novi udar na rusku zajednicu bila je Rezolucija Informbiroa, koja je stvorila veliko podozrenje prema njima u očima jugoslovenskih komunista, kao i državnih organa, posebno zbog straha da su vrbovani od strane sovjetske obaveštajne službe. Iako nijedan od profesora koji su ostali u Beogradu nije uhapšen, proveravana je njihova podobnost i pouzdanost, dok su trojica koji su prešli na druge univerzitete uhapšeni i osuđeni na zatvorske kazne. Uprkos ovim problemima, kako pokazuje Bondžić, ruski profesori su nastavili sa uspešnim bavljenjem predavačkim i naučnim radom, ali se njihov broj postepeno smanjivao, uglavnom zbog odlaska u penziju. Pored toga, pojedinci su se iselili na Zapad.

Drugi deo knjige predstavlja biografski leksikon ruskih emigranata koji su predavali na Univerzitetu u Beogradu. Autorovi kriterijumi za uvršćivanje određene ličnosti u leksikon bili su: da se radi o osobi rođenoj u carskoj Rusiji i izbegloj odatle posle Oktobarske revolucije; da je stekla nastavničko zvanje na Univerzitetu u Beogradu; da je najmanje jedan semestar držala nastavu na tom univerzitetu. Razlog za ovo je nekoliko profesora koji su stekli zvanja, ali se iz različitih razloga nisu uključili u nastavu. Pored

toga, isključeni su asistenti i predavači ruskog porekla rođeni u Jugoslaviji. Za pet predavača nije bilo dovoljno podataka, tako da su obuhvaćene 82 biografije, raspoređene po predratnoj strukturi Univerziteta u Beogradu, a zatim azbučno. Bondžić je nastojao da prati njihovo obrazovanje, karijeru i druge vidove rada pre odlaska u emigraciju, a zatim i u Beogradu. Uz svaku od odrednica je dat pregled najznačajnijih dela obrađene ličnosti, kao i spisak izvora i literature. Među ličnostima koje su se našle u ovoj knjizi pomenućemo vizantologa Georgija Ostrogorskog, pravnika i istoričara prava Aleksandra Solovjeva, slavistu Kirila Taranovskog, arhitektu Grigorija Samojlova, inženjera Vladimira Farmakovskog.

Knjiga Dragomira Bondžića *Ruski emigranti profesori Beogradskog univerziteta* predstavlja daleko više od biografskog leksikona. Ona ujedno predstavlja izvanredan sintetički pregled istorije jednog fenomena koji je ostavio značajan trag u srpskoj nauci, dok kroz biografske odrednice upoznajemo njihove nosioce. Stoga smo slobodni da ovo delo toplo preporučimo čitaocima.

Ilija Kukobat

Christian Axboe Nielsen, YUGOSLAVIA AND POLITICAL ASSASSINATIONS: THE HISTORY AND LEGACY OF TITO'S CAMPAIGN AGAINST THE EMIGRÉS, London, Bloomsbury Academic, 2022, 253.

Tajne službe i njihova delatnost zaokupljaju pažnju i maštu mnogih. One mogu izgledati svesmoguće i sveprisutne. Takav je bio slučaj i sa obaveštajnom službom socijalističke Jugoslavije, koja je prošla kroz nekoliko etapa u svom razboju, ali je najpoznatija ostala kao Uprava državne bezbednosti, ili kratko Udba. Uz radove domaćih istoričara koji su se bavili aktivnostima ove službe, zanimanje za ovu temu pokazuju i pojedini strani autori. Tako se pred čitaocima našla knjiga Kristijana A. Nilsena, profesora na Univerzitetu u Arhusu (Danska) i nekadašnjeg konsultanta Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju. Nilsen je za temu uzeo jedan od aspekata rada jugoslovenske tajne službe: politička ubistva, i to posebno pripadnika ekstremne hrvatske emigracije. Kako sam navodi u predgovoru, njegovo posebno interesovanje za atentate proisteklo je iz poziva nemačkih vlasti da kao veštak učestvuje u suđenju optuženima za ubistvo hrvatskog disidentta Stjepana Đurekovića, počinjeno 1983. godine.

U pogledu strukture, knjiga se sastoji od Predgovora, Uvoda, pet poglavlja, Zaključka i